

**Ivan Olbracht:
Nikola Šuhaj
loupežník
(1933)**

Erik Gilk

Lektorovali:

Mgr. Lukáš Holeček, Ph.D.,
ÚČL AV ČR, Praha

PhDr. et Mgr. David Franta, Ph.D.,
FF JU, České Budějovice; Gymnázium Jaroslava Vrchlického, Klatovy

Vydávání *České knihnice* podporuje Akademie věd ČR
jako součást programu Strategie AV21.

Verze publikace: **XII/2020**

Volně ke stažení na:
www.kniznice.cz/pro-skoly

Vydal
Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i.,
Na Florenci 1420/3, 110 00 Praha 1,
www.ucl.cas.cz,
v Praze roku 2021
jako 35. svazek edice *Seminář České knihnice*.
Redigovala Petra Hesová.

© Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i., 2021
Edici *Seminář České knihnice* řídí Robert Kolár.

Semináře České knihnice přináší komentáře k jednotlivým svazkům vydaným v *ČK*. Jsou určeny studentům vysokoškolských a středoškolských literárních seminářů, resp. jejich vyučujícím. Komentáře, jejichž rozsah je mezi 10 a 20 stranami, jsou založeny na rozboru konkrétních textů pocházejících obvykle z uceleného souboru (tj. jedné sbírky, jednoho dramatu apod.). Struktura *Seminářů* kopíruje strukturu ústní maturitní zkoušky z češtiny (literárněhistorický kontext díla, literární žánr, kompozice, témata, čas a prostor, vypravěč / básnický subjekt, jazyk, styl a básnické prostředky).

Semináře navazují na publikace *Rozumět literatuře*, *Česká literatura 1945–1970*, *Český Parnas* nebo *Slovník básnických knih* vzešlé z Ústavu pro českou literaturu AV ČR. Chtějí poskytnout výchozí materiál k dalšímu zpracování (konkrétní vyučovací hodina, seminární práce apod.).

Semináře jsou posuzovány dvěma lektory (teoretikem a praktikem) a redakčně zpracovány.

Vedle *Seminářů* jsou k některým svazkům *ČK* vydávány rovněž *Dílky České knihnice* a *Pracovní listy České knihnice*.

Ivan Olbracht: Nikola Šuhaj loupežník (1933)

Třiadvacátý svazek *České knihnice* obsahuje dvě prozaické knihy Ivana Olbrachta z třicátých let, jimž je společná autorova inspirace Podkarpatskou Rusí, tehdy nejvýchodnějším územím meziválečné Československé republiky. Dnes tvoří jihozápadní část Ukrajiny a běžně se pro označení regionu používala (a činíme tak i my) synonyma Zakarpatská Ukrajina a Zakarpatsko. Vedle románu *Nikola Šuhaj loupežník* se na Podkarpatské Rusi odehrává také povídkový triptych *Golet v údolí* (1937). Svazek edičně připravil a komentář k němu napsal Petr Hanuška. *Nikola Šuhaj loupežník* je jistě nejznámějším Olbrachtovým dílem, rovněž díky pozdějším divadelním, filmovým a rozhlasovým adaptacím. Svědčí o tom mimo jiné skutečnost, že ve svazku bylo otištěno již 29. vydání románu. Textově vychází edice románu ze *Spisů Ivana Olbrachta*, v jejichž rámci jej coby devátý svazek připravila k vydání v roce 1975 Jarmila Víšková.

Kontext

Ivan Olbracht (1882—1952; vlastním jménem Kamil Zeman) byl synem advokáta a prozaika Antala Staška. Během studií v Praze se ztotožnil s dělnickým hnutím, začal přispívat do četných sociálnědemokratických novin a časopisů a na studium rezignoval. V roce 1909 se stal redaktorem vídeňského sociálnědemokratického deníku *Dělnické listy*, o sedm let později přešel do pražského *Práva lidu*.

Jiří Opelík (Opelík 1995) periodizuje Olbrachtovu tvorbu do tří etap; v první převládají psychologické prózy (*Žalář nejtemnější*, 1916), ve druhé pak romány společensko-reportážní (*Zamřížované zrcadlo*, 1926). Obě podkarpatoruské prózy podle badatele náleží do Olbrachtova závěrečného tvůrčího období, kdy se principem jeho prózy stal mýtus.

Podkarpatská Rus byla součástí meziválečného Československa a pro dobovou uměleckou obec představovala

čím dál atraktivnější prostředí. Popularita tohoto prostředí mezi českými literáty kulminovala od konce dvacátých do poloviny třicátých let a je vysvětlitelná přirozenou zvědavostí, jež souvisela se snahou nalézt pro příběh hrdinu nového typu, zkonstruovat nebývalou zápletku, případně jej zarámovat neznámým prostředím. S nadsázkou můžeme konstatovat, že se jednalo o objevování nových lidí nových povah v novém prostoru. Soudobý literární publicista Antonín Hartl zvýšený zájem o Zakarpatsko vystihl přesnými přídomky jako „československý Dálný východ“ či „nejzápadnější orient“ (Hartl 1933: 54).

Ivan Olbracht se poprvé vydal na Podkarpatskou Rus v roce 1931 nejspíše na radu Františka Skácelíka, který zde působil hned po první světové válce v oblasti zdravotnictví. Olbracht pak pobýval na Zakarpatsku každoročně v letních měsících a někdy i v zimě až do roku 1936 a nejprve publikoval časopisecky řadu reportáží, jež byly uspořádány do souboru *Země bez jména* (1932), rozšířeného pod názvem *Hory a staletí* (1935). V těchto textech se objevily některé motivy (početná židovská menšina, popis zvlněné krajiny, postava Šuhaje), které spisovatel později využil při psaní próz *Nikola Šuhaj loupežník* a *Golet v údolí*. Pro úplnost dodejme, že literární postava Rusína se vyskytuje rovněž v některých Olbrachtových raných prózách, publikovaných časopisecky, jako jsou tituly *Můj přítel Ivan Vorobec* (1913) a *O lásce k vlasti, jménech představených a jiných vratkých pojmech* (1919). Olbracht rovněž poskytl předlohu pro jeden z uměleckých filmů Vladislava Vančury *Marijka nevěrnice* (1934), k němuž napsal scénář třetí literát Karel Nový. Ve snímku, který se natáčel přímo v dějišti románu *Nikola Šuhaj loupežník*, tedy v Koločavě, a byl obsazen výhradně neherci, si Olbracht dokonce zahrál vedlejší roli pražského turisty.

Z prozaických děl bývá *Nikola Šuhaj loupežník* nejčastěji srovnáván s románem *Hordubal* (1933), prvním dílem noetické trilogie Karla Čapka. Důvody jsou přirozené, oba příběhy vydané knižně v tomtéž roce jsou situovány do podkarpatské oblasti a sdílejí silný baladický aspekt. Námětové podobnosti

si všimla již dobová kritika, kupříkladu František Xaver Šalda si nepřekvapivě (vzhledem k jeho napjatým vztahům k Čapkovi) cenil výše románu Olbrachtova, jakkoliv vyslovil výtky vůči baladičnosti obou textů. Zatímco pro Čapka jsou podle něj rusínské reálie jen v podstatě náhodnou kulisou, jež nenese žádný význam, Šuhajův osud je údajně v jiném než podkarpatorském prostředí nepředstavitelný (Šalda 1932–1933).

Literární druh a žánr

Nikola Šuhaj loupežník je v české literatuře považován za jeden z prototypů baladického románu. Baladičnost je v próze vnímána jako záměrná stylizace, text je epickou výpovědí, která je utvářena za spoluúčasti dramatického a lyrického principu. Šuhajův příběh je vystavěn dramaticky s tragickým završením a významnou měrou se na něm podílí lyrizace přírody. Marie Mravcová (Mravcová 1987) jej řadí k baladickým prózám s etnografickou a folkloristickou inspirací, v nichž baladická stylizace souzní již se samotnou povahou prostředí, u Olbrachta tedy převážně s divokou, lidskou rukou nezasazenou přírodou (podobně je tomu v novele Josefa Čapka *Stín kapradiny* z roku 1930).

Olbracht byl při psaní inspirován reálným případem vojenského zběha a posléze zbojníka Nikoly Šuhaje. Právě způsob, jakým se o Šuhajově případu zhruba deset let po jeho smrti mezi lidmi referovalo, zdá se, zaujal prozaika více než případ samotný. Sám Olbracht v rozhovoru pro *České slovo* v srpnu 1932 uvedl: „Roku 1920 a 1921 na Verchovině vystoupil loupežník Nikola Šuhaj. Podle našich představ byl to zcela obyčejný loupežník, ale ne tak ve fantazii podkarpatorského lidu. Při loňském zájezdu zastihl jsem postavu Šuhajovu ve stavu *tvořící se legendy*, tvořící se, to je to zajímavé“ (Hanuška 2001: 431). Právě možnost literárně zpracovat legendarizaci rusínského hrdiny a proměnu reality v mýtus prozaika oslovila nejvíce. Nikola Šuhaj se v Olbrachtově podání posouvá na

úroveň obdobných národních hrdinů, kteří „bohatým brali a chudým dávali“, jako byli anglický Robin Hood, švýcarský Vilém Tell nebo slovenský Juraj Jánošík.

Proces mytizace zbojníkovy osobnosti, kterého se stal Olbracht náhodou svědkem, nemohl neovlivnit umělecké prostředky, s jakými jeho románový příběh vystavěl. Vstupní pasáž je stylizována jako vyprávění bezejmenného pastevece na polonině, čímž se autor snažil přiblížit původnímu zdroji balady, totiž lidové slovesnosti. Vzniká tím dojem, že Šuhajův příběh je majetkem prostého lidu, jenž si do zbojníkovy nezranitelnosti, odvážných činů, dobroty a naprosté svobody projektuje svoje sny a přání, jakkoliv je mu dáno žít v přesně opačných životních podmínkách. Zbojník Nikola Šuhaj se stává součástí vědomí kolektivního společenství a přibližuje se hrdinům lidových balad. Dokládá to mimo jiné zobecňující pasáž, jíž je Šuhajův příběh uveden:

Zde jest tedy onen makbethovský příběh o nezranitelném Šuhajovi, o loupežníku Nikolovi Šuhajovi, který bohatým bral a chudým dával a nikdy nikoho nezabil leč v sebeobraně nebo ze spravedlivé msty. Neboť to jsou ctnosti všech zbojníků celého světa v zemích, které ještě dovedou milovati loupežníky a ctíti je jako národní hrdiny.

(Olbracht 2001: 11)

Kompozice

Román sestává ze sedmi pojmenovaných a nečíslovaných kapitol, první (Koliba nad Holatýnem) a poslední kapitola (Závěr) jsou kratší a mají charakter prologu a epilogu. Názvy ostatních kapitol jsou nominální a odkazují k dějišti příběhu (Koločava), k jeho protagonistům (Nikola Šuhaj, Eržika, Přátelé), případně k historické postavě, jež se již stala součástí rusínské národní mytologie (Oleksa Dovbuš).

V první kapitole se „pisatel tohoto vypravování“ ocitá uprostřed rusínské krajiny a se zbojníkovým příběhem se seznamuje zprostředkovaně: vypráví mu jej v pastýřském

kruhu kolem ohně holatýnský pastevec. Touto stylizací je napodobena typická situace ústního předávání útvarů lidové slovesnosti, jako byly legendy, balady, pohádky či písně, se zachováním pastevecovy anonymity. V Závěru jsou pak dopovězeny osudy některých postav po Šuhajově smrti, vypravěč navštíví Šuhajův hrob a loučí se se zdejším krajem. Znovu se zde zmiňuje proměna Šuhajova života v „pohádku o boji o svobodu“ a v posledním odstavci se vyprávění cyklicky vrací k pasteveckému prostředí nad Holatýnem.

Samotný Šuhajův příběh je podáván lineárně, od jeho zběhnutí z bojiště první světové války, přes návrat do rodné Koločavy a k milované Eržice, přes jeho první zbojnické akce až k tragické smrti, která je důsledkem zrady jeho „přátel“, jak se jmenuje předposlední kapitola románu. Některé hlasy dobové kritické recepcce (F. X. Šalda, Josef Knap) v této souvislosti upozorňovaly na velmi chudý románový děj.

V textu jsou rovnoměrně zastoupeny poměrně rozsáhlé popisné pasáže s dialogy, které mezi sebou vede značné množství vystupujících postav (a nejsou tedy vždy orientovány na ústředního hrdinu). Deskriptivní části se věnují převážně charakteru rusínské krajiny, přírody, venkovských sídel či zvyků s důrazem na specifika tamního regionu:

Hory, kopce a hory. Jsou prorovány stržemi, roklemi, údolími ne širšími než na rozpětí vojenského čtyřstupu, tisíce prameny a desítkami vodních toků, které stříkají po balvanech prahů a v tůních mají průhlednost zelených drahokamů.

(Olbracht 2001: 19)

Témata a motivy

Tematická výstavba románu je dána autorským záměrem učinit z Nikoly Šuhaje baladického hrdinu mytického příběhu. I když můžeme u Olbrachtova románu vnímat silný sociální akcent (Šuhaj jako hlas nespravedlivě utlačovaného rusínského lidu) přibližující jej dobovým baladickým prózám proletářské

provenience (Karel Nový: *Chceme žít*, 1933; Josef Kopta: *Adolf čeká na smrt*, 1933), významnější je motiv příznačný pro romantickou (v našem kontextu obzvláště erbenovskou) baladu. Jde o motiv zrady, který stojí na začátku Šuhajovy nezranitelnosti a zároveň symbolicky uzavírá jeho život.

Když Nikola zběhne s kamarádem, sedmihradským Němcem z východní fronty, naleznou útočiště v chatrči jakési „baby“, která má čarodějnické schopnosti a čertovské atributy (kozy ocas). Žena oběma dezertérům předpoví slavnou budoucnost, konkrétně Šuhajovi sdělí: „[...] ty budeš slavným mužem své země, budou se tě bát vojska a generálové“ (Olbracht 2001: 12). Následně oběma mužům poskytne lektvar, po jehož požití nebudou moci být postřeleni. Avšak výměnou požaduje, aby se vojáci oženili s jejími dvěma nevzhlednými dcerami, s nimiž si do té doby pouze nezávazně užívali. Přestože lektvar opravdu působí zázračně, Šuhaj s Němcem se rozhodnou utéci a babu zabít, čímž poruší dané slovo.

Zrada je běžně vnímána jako provinění se vůči morálnímu řádu, a v baladickém příběhu musí být tudíž ztrestána. Nikola Šuhaj se velmi dlouho úspěšně skrývá před četníky, kteří jej nemohou zastřelit, avšak nakonec jej zradí jeho falešní kamarádi (Adam Chrepta, Ihnat Sopko a Danylo Jasinko), kteří během Nikolova onemocnění páchali zločiny jeho jménem. Protože se zrádci bojí vyzrazení a touží po finanční odměně vypsané za jeho dopadení, ubijí Nikolu a jeho mladšího bratra Juru sekýrami. Souřadnice baladického příběhu jsou tak bezezbytku naplněny, Šuhaj tragicky umírá následkem zrady, které se na počátku sám dopustil.

Symbolem Šuhajovy legendární nezranitelnosti je zázračná větvička či ratolest, která jej podle prostého lidu ochraňuje před smrtí. Tento předmět jej sblíží s tradičním legendárním hrdinou rusínského lidu Oleksou Dovbušem, který žil v polovině 18. století. Šuhajův aktuální život je pro posílení mytizující linie naroubován na život již konstituovaného národního hrdiny. Podle Dovbuše je sice nazvána až čtvrtá kapitola, avšak s jeho jménem se čtenář setká již na začátku

textu. Hned v první kapitole je řečeno, že Šuhaj pochází z téhož kraje, a Dovbuš je představen jako slavný zbojník, „který sedm let se sedmi sty chlapci bojoval po krajině, bohatým bral a chudým dával a jenž nemohl býti zraněn leč stříbrnou kulí, nad kterou, skrytou v zrní jarní pšenice, bylo odslouženo dvanáct mší“ (Olbracht 2001: 14). Na konci druhé kapitoly je Šuhaj poprvé přirovnán k Dovbušovi a prostě se konstatuje, že Nikola (zatím) nemá schopnosti legendárního zbojníka. Teprve potom, na začátku odpovídající kapitoly, vypravěč popisuje osudy slavného zbojníka a dává do protikladu jeho reálný život s téměř nadpřirozenými atributy legendárního hrdiny, jak si je vytvořili rusínští lidé po jeho smrti. Zatímco ve skutečnosti to byl „slabý ovčák, chudý, mrzáček a hlupák“ a „lidé ho měli za nic“, po své smrti, kdy jej zradila milovaná žena, se stává nadčasovým héroem a je ztotožněn s duší národa: „Žil před tisíciletími, žil před staletími, žije dnes, bude žít zítra. Neboť Oleksa Dovbuš není člověk. Oleksa Dovbuš jest národ. Oleksa Dovbuš je šlehnutí pomsty a divoká touha po spravedlnosti“ (Olbracht 2001: 80).

Z citace je patrný výrazný tematický aspekt Dovbušova i Šuhajova zbojnictví, kterým je společenská spravedlnost. Oba totiž pocházejí z rusínského národa, který byl neustále utlačován mocnějšími sousedy, ať už to byli Maďaři, Poláci, Rumuni nebo Rusové. Přestože jejich jednání má zločinný charakter (ubližení na zdraví, urážky na cti, výhrůžky, krádeže, vraždy), Rusíni v Olbrachtově románu oba hrdiny vnímají jako spravedlivou pomstu za všechna příkoří, která byla na jejich národě během staletí napáchána. Obzvláště obdivovanou složkou charakteru obou zbojníků je neomezená svoboda, s jakou konají své činy, a nikomu se za ně nemusejí zodpovídat. Přirozeným završením ustavení současného zbojníka jako hrdiny rusínské národní mytologie po Dovbušově boku je konstatování o jeho nesmrtelnosti v závěru románu: „Nikola Šuhaj žije. Žije v těchto horách a s nimi“ (Olbracht 2001: 203).

Čas a prostor

Časoprostor románového příběhu je dán poměrně jednoznačně. Děj je situován do doby těsně po první světové válce a je zasazen na Podkarpatskou Rus, konkrétně do Nikolovy rodné vesnice Koločava a jejího bezprostředního okolí. Ukončení příběhu je přesně datováno Nikolovou smrtí, která připadla na 16. srpna 1921.

První kapitola se odehrává ještě za válečného stavu, stejně jako Šuhajův návrat do rodného kraje, neboť protagonista je vojenský zběh. Tato skutečnost plní podstatnou funkci, protože Nikola se zpočátku musí jako dezertér ukrývat, později je zatčen a vlečen do sídelního města, avšak podaří se mu uprchnout. Olbracht v románu dosti věrně zachytil zmatky a politické zvraty v posledních dnech války a v době těsně poválečné. Obecně se mluví o poválečném drancování včetně projevů antisemitismu, je zmíněn vpád Rumunů na Podkarpatskou Rus. Později je již řeč o československé vládě, která ovšem o území Podkarpatské Rusi musela vést boj s Bélou Kunem, komunistickým politikem, který stanul v čele Maďarské republiky rad (existovala pouze do srpna 1919). Významným momentem v životě Koločavy je příchod českých četníků, kteří vystřídali své maďarské kolegy a kteří usilují o Šuhajovo dopadení. Vypravěč toto nepřehledné, avšak pro poválečnou dobu obzvláště ve střední a východní Evropě příznačné střídání vlád zmiňuje i v souvislosti se Šuhajem: „Nikolka Čechům uteče, jako utekl Maďarům a Rumunům. Nikolka uteče do hor a bude je bít“ (Olbracht 2001: 61). Z ukázky je zřejmé, že hrdiny jako by se soudobé společensko-politické poměry nikterak netýkaly, jeho místo je v divoké přírodě, v hlubokých lesích a v horách, jež disponují téměř nekonečnou svobodou, vzpírající se jakékoli vládě.

Rusínská příroda a specifika místní krajiny jsou akcentovány v četných pasážích, které mají málokdy charakter statického popisu. Ve většině případů panuje velmi pevný soulad až ideální harmonie mezi protagonistou a prostředím, v němž

se právě pohybuje. Ať už jde o poloniny (rozsáhlé travnaté pláne využívané pro pastvu), lesnaté kopce, samotářská obydlí, případně i samotnou Koločavu, Nikola se všude pohybuje s jistou přirozeností. Ta je součástí jeho neobvyklých vlastností, v něž věří lid a které vypravěč zprostředkovává čtenáři. Za vyvrcholení hrdinovy symbiózy s rusínskou přírodou lze považovat následující pasáž: „Neboť v Šuhajovi Bůh lesů opět ožívá“ (Olbracht 2001: 105).

V textu celého románu jsou rozesety stopy boží existence, hned na začátku je ovšem řečeno, že není řeč o křesťanském Bohu: „Prastarý pohanský bůh, pán lesů a stád, který odmítá spojovat se s oním pyšně honosným Bohem bydlícím v zlatě a hedvábí za pestrými stěnami ikonostasů i s oním nevrlym starcem skrývajícím se za ošumělými záclonkami purjochesů synagog“ (Olbracht 2001: 10). Zdůraznění pohanského charakteru rusínského prostředí může připomenout román Vladislava Vančury *Poslední soud* (1929). V komentáři k příslušnému svazku edice Vančurových próz z dvacátých let o tom zasvěceně pojednal Jiří Holý (Holý 2000). Ve Vančurově případě ovšem nacházíme přímou konfrontaci chaosu velkoměstského (pražského) rušného života s rusínským hodnotovým řádem, který panuje odjakživa navzdory historickému času. U *Nikoly Šuhaje* sice k takové explicitní komparaci nedochází, avšak pojetí vesmírného a svým způsobem nekonečného času typického pro rusínskou mentalitu je u obou prozaiků velmi podobné. Rovněž časoprostor Olbrachtova románu je tedy modelován tak, aby co nejpriléhavěji odpovídal mytizujícímu charakteru celého textu.

Vypravěč

Příběh je, s výjimkou osobní angažovanosti v úvodu a závěru románu, zprostředkován autorským vypravěčem v er-formě. Vzhledem k oběma exponovaným částem uvádějícím a uzavírajícím Šuhajovu historii, v nichž vystupuje heterodiegetický vypravěč, lze uvažovat o rámcové kompozici.

Vypravěč se tu stylizuje do role zapisovatele Nikolova příběhu, který je mu pouze předáván zástupcem rusínského lidu. Je příznačné, že rámeček je zasazen do přítomnostní časové roviny.

V samotném vyprávění pak od sebe striktně odděleny promluva vypravěče a promluvy jednotlivých aktérů. Jako narátor stojící mimo fikční svět vypravěč volně migruje z myslí jedné postavy do uvažování postavy další, ve většině těchto případů je ovšem přechod do vnitřní řeči té které postavy jednoznačně určen.

Kupříkladu na začátku kapitoly Nikola Šuhaj nacházíme obraz Žida Abrama Beera stojícího před svým krámkem. Je tedy logické, že v následujícím odstavci přechází vyprávění do jeho vnitřní promluvy:

Špatné věci! myslil si Abram Beer. Už zase noví páni: Češi. Pořádek? Ždá se, že by mohl být pořádek. Ale není pořádek. Češi jsou tady a nikdo neví: budou takoví, nebo budou takoví? Pan prezident je profesor, spisuje, ale prosím vás, co může profesor rozumět obchodu?
(Olbracht 2001: 53)

K určité nivelizaci mezi vypravěčským pásmem a promluvami postav dochází především na úrovni stylové. Olbracht využívá v obou pásmech značné množství otázek a zvolání či slovosledných inverzí, jimiž čtenáře neustále aktivizuje. Koherence textu je zajišťována především jednotnou rytmizací, která se výrazně podílí na vzájemném přiblížení vypravěčovy řeči a vyjadřování postav.

Postavy

Ústřední postavou je Nikola Šuhaj, jehož přívlastek „loupežník“ v samotném titulu románu předjímá jeho příslušnost k lidem mimo zákon. Jeho tělesnému popisu není věnováno příliš prostoru, jeho charakteristiku si čtenář postupně konstruuje na základě jeho chování, vystupování a činů. Naopak záměrně absentuje vzhled do Nikolova nitra, neznáme motivaci jeho

činů ani psychologii (a stejně je tomu u dalších aktérů), což koresponduje s jeho funkcí jako zástupné postavy pro kolektivní mytizující projekci. Z jeho vnějšího jednání můžeme soudit, že je to muž skromný a statečný, který je vnitřně přesvědčen o své pravdě, nepochybuje o zločinech, které páchá, jedná impulzivně, bez předchozího promyšlení. Poté, co uprchne při pochodu zajatců do sídelního města, se z něj stane psanec, který se vyhýbá lidské společnosti a spoléhá se jen na několik přátel. Ke Koločavě je přitahován ani ne tak kvůli vlastní rodině, z níž žijí otec s bratrem Jurou, ale především kvůli milence Eržice Dračové.

Šuhaj je opakovaně charakterizován zvířecími přídomy totemového charakteru, jež naznačují jeho divokost, osamělost a smělost. Nejčastěji je to vlk, rys, sokol nebo obecně dravý pták. Takto je kupříkladu popisována Šuhajova tělesná slabost:

A pak zase plynou dlouhé dny, kdy s nikým nemluví a je sám se svými myšlenkami. Raněný vlk, který zalezl do houští, nic nechce, jen čeká, zda Bůh lesa v něm opět oživne nebo zda od něho odejde někam nahoru do korun buků.

(Olbracht 2001: 103)

Zvířecí pojmenování jsou v menší míře využita i pro další dvě postavy, Nikolovi nejbližší, a sice Eržiku a bratra Juraje. Eržiku vnímá Nikola ve své zamilovanosti jako „rybku“ a „ptáčka“, avšak její milostný cit vůči němu je přinejmenším rozporuplný. Dívka sice pomůže Šuhajovi z vězení, když podplatí četníka Vláška nebo když jej varuje před četnickým zátahem, avšak později se zaplete se závodčím Svozilem. Toho sice Nikola u Eržiky zastřelí, ale dívčina vlašnost, či dokonce nevěra, ne-li proradnost k protagonistovi tím zpochybněna není. Proto je částečně oprávněná nenávist Nikolova mladšího bratra Juraje vůči Eržice, již považuje za vědmu, která Nikolu očarovala. Juraj je přitom trefně přirovnáván k „divokému štěněti“, neboť ve snaze ochránit Nikolu páchá nerozvážené zločiny. Ve finále příběhu se ovšem

role obou bratrů obrátí: zatímco Jura tuší zradu a vystupuje obezřetně, Nikola doplatí na svoji neopatrnost a přílišnou důvěru v údajné přátele.

Vedle této trojice je vypravěčova pozornost věnována vlivné židovské menšině, která v Koločavě žije. Právě Židé, jedni z mála majetných na Podkarpatsku, se vůči Nikolovi ostře vymezují. Na počátku jejich negativního vztahu stojí smyšlená historika Izáka Herskoviče o tom, že jej Šuhaj na polonině přepadl a okradl. Hrdina je bohatými Židy čím dál více vnímán jako narušitel jejich obchodních cest, proto mají eminentní zájem Nikolu dopadnout a zlikvidovat. Kulturní stereotyp typicky židovské moudrosti a proradnosti je demonstrován radou Abrama Beera četníkům, aby protagonistu vylákali z lesa tím, že zajmou a uvrhnou do šatlavy Eržiku, nikoliv jeho kamarády. A jsou to právě Židé, kdo po vypsání odměny za Šuhajovo dopadení nabídnou desetkrát vyšší částku (tedy třicet tisíc korun) než československá vláda.

Promyšlenou strategii Židů zbavit se hrdiny můžeme vnímat jako součást reprezentace hrubého antisemitismu v podkarpatském prostředí, jenž se proplétá textem celého románu. Kapitán místních četníků smýšlí o Židech následovně:

Strašné! myslil si. Když sem přijel, byl přece docela slušným člověkem. Teď chlastá. A na ulici vyplazuje na staré Židy jazyk.

Příšerné plemeno! Zabíjet je, vraždit a vyhladit jak Herodes!
(Olbracht 2001: 144)

Tato příkrá exklamace, i když vyslovená jen jednou z postav, kontrastuje s vlídným a chápavým pohledem na příslušníky židovské obce v povídkovém triptychu *Golet v údolí*. Vysvětlení bychom mohli najít v užité politické obraznosti, která zahrnuje sklon k třídnímu hledisku a sympatie pro sociálně-revoluční tendence. Tomu odpovídá skutečnost, že zatímco v románu jsou zobrazeni bohatí Židé, kteří se vyznačují mamonem a lstivostí, v povídkách jde o chudé příslušníky téhož národa, s nimiž levicový autor sympatizuje.

Významnými aktéry děje Olbrachtova románu jsou také čeští četníci coby vykonavatelé československé státní moci. Ta na Podkarpatské Rusi vzhledem k výše zmíněným neutěšeným poměrům v politicky, hospodářsky i sociálně zanedbaném prostředí fakticky prováděla kolonizační proces. Protože poválečná situace nebyla jednoduchá, musely represivní složky československé státní moci využívat při zavádění pořádku výhrůžek, násilí a dalších postupů přičicích se běžným policejním metodám. Soudobý čtenář mohl kolonizaci rusínského regionu vnímat jako obtížný problém, který se Olbrachtova próza snažila tematizovat.

Jazyk a styl

Styl Olbrachtova románu se vyznačuje poměrně značnou lyričností, čemuž odpovídá časté používání přirovnání („tma byla tvrdá jako kamení“; Olbracht 2001: 25), metafor („usnul olověným spánkem, kdy každý nepatrný pohyb a každý úd bolí, a přece není síly probuditi se“; Olbracht 2001: 62) a metonymií („Posílal ránu za ranou do myslivny, vše do její zmatené, ubohé hlavy [= střechy]. Dvě oči [= světla v oknech] zhasly.“; Olbracht 2001: 162). Neděje se tak pouze v partiích pojednávajících o přírodě, ale rovněž v případech charakteristiky lidských sídel:

Tam dole leží Koločava: roztáhlá řada drobtů, jež by bylo možno smést rukama na hromádku a vzíti do misky dlaně. Co by se stalo, kdyby ji z dlaně sfoukl do větru? Pranic by se nezměnilo a nikdo by ani nepoznal, že tam bývala nějaká Koločava.

(Olbracht 2001: 132)

Po této pasáži, promlouvající o Šuhajově rodišti obecně jako o nevýznamné vesnici, je jakoby mimochodem zmíněn Nikolův nepřítel Derbak Derbačok (nevlastní otec Adama Chrepty, jednoho z pozdějších Nikolových vrahů). Na následující straně se čtenář dozví, že Derbačkova chýše vyhořela, a z předchozí části je zřejmé, že viníky jsou Nikola a Jura Šuhajové. Tento

postup, tedy prokládání konkrétních Nikolových — většinou násilných — akcí obdobnými zobecňujícími party s poetickým líčením, Olbracht v románu používá často. Vzniká tím velmi zvláštní kontrast, který je mnohdy znásoben tím, že v těchto poetických vstupech se vyskytuje přezens (čas přítomný), zatímco při líčení samotného děje převládá préteritum (čas minulý). Vedle sebe se tak ocitají sentence s nadčasovou platností a dějově uzavřený životní příběh loupežníka Nikoly.

V textu románu jsou hojně využívány řečnické otázky, které mají čtenáře znejistit a především aktivizovat, protože fakta z fikčního světa pak nejsou konstatována, ale hypoteticky vynášena. Leckdy vzniká celý řetězec takových otázek:

Proč se vrátil Nikola Šuhaj do vsi?

Proč nechtěl být lepším než ostatní? Proč schoval pušku někam do oborohu, podoben jejich mužům, kteří je tam nechávají v nečinnosti a nestydí se za dětinské řeči, až trochu opadne sníh, že ji vytáhnou a přinesou kance nebo jelena? Proč je nechtěl, ne-li zachrániti, mstít alespoň?

(Olbracht 2001: 47)

Stěží bychom dokázali jednotně pojmenovat funkci tázacích vět v celém románu, ale z ukázky je evidentní zdůraznění Nikolovy prostoty, obyčejnosti, Šuhaj nemá potřebu povyšovat se nad ostatní rusínské muže. Můžeme zde tedy vnímat určitý rozpor mezi Šuhajovým skutečným jednáním a hrdinsky idealizovaným jednáním, které od něj očekává prostý rusínský lid.

Jestliže vesnice Koločava je na některých místech personifikována, čímž se posiluje její kolektivní duch, obdobnou funkci mají kratší odstavce uvedené nevlastní (neznačenou) přímou řečí: „Ach chlapi, nešťastní chlapi, co jste nám to zase provedli? Přec jen nám bylo bez vás lépe!“ (Olbracht 2001: 42). Tak reaguje na vojenský vpád společný hlas, vlastně chór Koločavských, který není od okolního textu nijak oddělen. Perspektiva odlišující se od autorského vypravěče je signalizována změnou osoby („nám“, „bez vás“). Vypravěč jinak

používá spíše knižní jazyk, což dokládá výskyt přechodníků, infinitivů končících na *-ti* a přívlastkových postpozic (ostatně jedna je přítomna v samotném názvu románu, běžně bychom použili spojení loupežník Nikola Šuhaj).

Z jazykového hlediska zaujme román množstvím regionalismů, tedy rusínských výrazů označujících místní specifika (*keron* = parták, *gelet* = objemová jednotka, *sopilka* = dechový hudební nástroj, *oboroh* = jednoduchá dřevěná konstrukce na sušení sena, *tokan* = kukuřičná kaše), stejně jako výrazů z hebrejštiny, které zase dokládají existenci početné židovské komunity na Podkarpatské Rusi (*talis* = obřadní rouška, *šnorer* = žebrák, *šechtr* = židovský řezník, *šachres* = ranní modlitba).

Literatura

Hanuška, Petr

2001 „Komentář“; in Ivan Olbracht: *Nikola Šuhaj loupežník / Golet v údolí* (Praha: Nakladatelství Lidové noviny), s. 422–478

Hartl, Antonín

1933 „Čeští spisovatelé a Podkarpatská Rus“; *Rozhledy po literatuře a umění* 2, č. 8–9, s. 54–55; č. 10, s. 67–68

Hnízdo, Vlastislav

1982 *Ivan Olbracht* (Praha: Melantrich); druhé, doplněné vydání

Holub, Ota

1983 *Věc: Nikola Šuhaj loupežník* (Praha: Československý spisovatel)

Holý, Jiří

2000 „Komentář“; in Vladislav Vančura: *Amazonský proud / Pekař Jan Marhoul / Pole orná a válečná / Poslední soud* (Praha: Nakladatelství Lidové noviny), s. 433–478

Knap, Josef

1933 „Olbrachtův Nikola Šuhaj“; *Rozhledy po literatuře a umění* 2, 1933, č. 8–9, s. 55

Mravcová, Marie

1987 „Baladická próza“; in Milan Zeman (ed.): *Poetika české meziválečné literatury* (Praha: Československý spisovatel), s. 235–267

Novotný, Vladimír

1997 „Podkarpatský fenomén v české próze“; in *Střední Evropa a Podkarpatská Rus* (Praha: Česká expedice), s. 55–61

Opelík, Jiří

1995 „Ivan Olbracht“; in Zdeněk Pešat — Eva Strohsová (eds.): *Dějiny české literatury IV* (Praha: Victoria Publishing), s. 554–571

Píša, Antonín Matěj

1949 *Národní umělec Ivan Olbracht* (Praha: Ministerstvo osvěty a informací)

Pohorský, Miloš

1971 „Čas mýtu — Nikola Šuhaj loupežník“; *Česká literatura* 19, č. 1–2, s. 120–131

Šalda, František Xaver

1932–1933 „Dvě románové balady z Podkarpatské Rusi“; *Šaldův zápisník* 5, s. 243–250

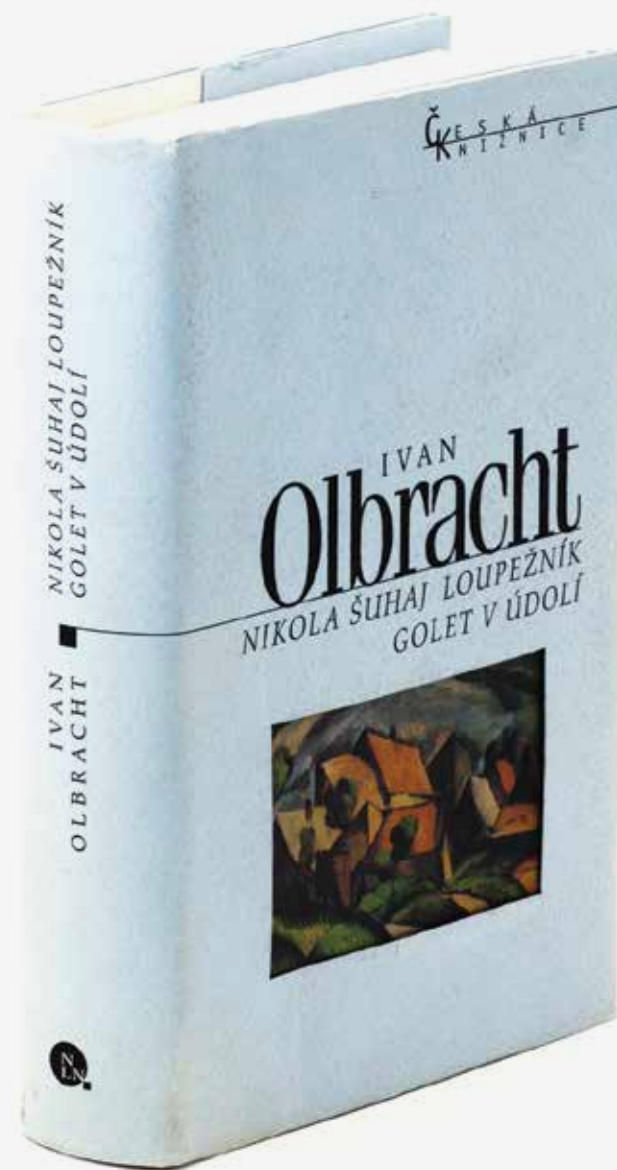
O autorovi

Erik Gilk (1973) je literární historik a kritik. Vystudoval češtinu a historii na brněnské filozofické fakultě, tamtéž získal doktorát. Od roku 2000 působí na Katedře bohemistiky FF UP v Olomouci, od roku 2011 jako docent české literatury. Přednáší českou moderní literaturu a zaměřuje se na prózu první poloviny 20. století a polistopadového období.

O České knižnici

Česká knižnice přináší reprezentativní literární díla vzniklá v českých zemích od počátků našeho písemnictví po současnost. Dlouhodobě koncipovaná ediční řada, která začala vycházet v roce 1997 a dnes již přesáhla hranici sta titulů, usiluje o zpřístupňování odborně připravených, textově spolehlivých a komentovaných vydání.

Od roku 2016 edici společně vydávají Nadační fond Česká knižnice, Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i., a nakladatelství Host. Na vydání jednotlivých svazků přispívá Ministerstvo kultury ČR. Redakce pracuje s podporou z programu Strategie AV21, řízeného a financovaného Akademií věd ČR.

Ivan Olbracht

Nikola Šuhaj loupežník / Golet v údolí

Ediční příprava a komentář: **Petr Hanuška**

Počet stran: **492**

Vydání: **v České knižnici první**

ISBN **80-7106-529-3**

Rok vydání: **2001**

Zájem českých spisovatelů o tehdejší nejvýchodnější část Československa, Podkarpatskou Rus, vrcholil ve třicátých letech 20. století. Panenská příroda a složité etnické poměry místního obyvatelstva, věrného nejrozličnějším tradicím patriarchálního světa, poutaly zájem etnografický, osvětový i umělecký. Olbrachtovy práce tvoří umělecký vrchol zpracování těchto témat. V románu *Nikola Šuhaj loupežník* zachytil Ivan Olbracht baladicky pojatého lidového hrdinu srostlého s horami Podkarpatska, ve sbírce tří povídek *Golet v údolí* pak vykreslil svébytnou poetickou atmosféru Podkarpatska, jež se otiskuje do osudů zdejšího židovského obyvatelstva.